

A templom és az iskola.

Amikor a világ megváltozott Erdélyben körülöttünk és a magyarok közül azok, akik nem vettek vándorbotot a kezükbe, a templomokat kezdték járni, Reméuyik Sándor, a kisebbségi sors legavatottabb költője, ezeket írta egyik versében:

Ti megbccsültök minden rendet,
Melyen a béke alapul,
De ne halljátok soha többé
Isten ígését magyarul?!
S gyermeketek az iskolában
Ne hallja szülője szavát?!
Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát!

És valóban amikor a magyar kormányzat, amire politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális életünk támaszkodott, máról holnapra megszűnt Erdélyben működni, egész megriadt közéletünk és egyházakban keresett menedéket és az egyházak vállalták magukra a közoktatás, társadalmi szervezkedés, közjóléti tevékenység, sőt kezdetben a politikai irányítás súlyos terhét is. Erdély magyarsága úgy menekült az egyházakba, mint régen a tatár és törökdulás idején a templom körül vont magas kőfal mögé huzódtak vissza a hívek. Az egyházak voltak az elsők, akik a nagy sorscsapás után magukra találtak s évszázados önkormányzatuk szilárd alapján állva szembenéztek az idegen hatalommal és a kisebbségi sorsba süllyedt magyarság elé tornyosuló óriási feladatokkal.

Először is a belső frontot kellett kiépíteni. Már az októberi forradalom idején mutatkoznak az összefogás jelei és 1918 november 15-én, Dávid Ferenc halálának évfordulóján, közös pásztorlevelet adott ki a római katolikus, református és unitárius püspök a kolozsvári lutheránus lelkésszel együtt. Amikor pedig a trianoni szerződést aláírták s ezzel Erdély sorsa jóidőre

eldölt, 1920 július 24-én megalakult Kolozsvárt a magyar egyházak felekezeti központi tanácsa. Ezek a felekezeti értekezletek kisebb-nagyobb megszakítással két évtizeden át minden fontosabb egyházi és iskolai kérdést megvitattak s a nagyobb kérdésekben közösen lépett fel a három egyház a minisztériumokban, parlamentben és a Nemzetek Szövetsége előtt. A felekezeti együttműködés alapjait három nagy püspök, Mailáth Gusztáv Károly, Nagy Károly és Ferencz József rakta le a legnemesebb erdélyi hagyományok jegyében. Sőt koránál és tekintélyénél fogva a legkisebb egyház feje, Ferencz József unitárius püspök elnökölt a leggyakrabban a felekezeti megbeszéléseken. Az ő politikai bölcsességüknek, fennkölt szellemüknek és mindenekfelett álló magyar érzésüknek köszönhető, hogy a magyarság felébredt első aléltségéből és megtalálta a kisebbségi sorsban egyedül járható magyar utat. Emléküket a három püspök tere őrzi a felszabadult Kolozsváron.

Az az út, amelyen haladni kellett, bizony göröngyös volt: valóságos Odysseusi vándorlás, meglepetések és megpróbáltatások scyllái és charybdisei hözött. Amikor Ferencz József püspök a román hűségesskü letételéről az 1921 évi főtanácsnak beszámolt, joggal mondhatta, hogy negyvenöt évi püspöksége alatt nehezebb idöket még nem élt át. A titkári jelentés pedig a költö szavainak idézésével kezdödött: „Megnehezült az idök viharos járása felettünk“. De a cél és az út nem hnmályosodott el s az agg püspök így foglalta össze megerösítése utáni első beszédében a teendöket:

„Magyaroknak születünk s ezeréves hazánk, Magyarországot kebeléről való leszakításunk, Erdély Romáoiához történő csatolásával is Magyarok maradunk s mint ilyenek elvárják, söt követeljük, hogy a trianoni békeszerződésben a kisebbségeknek biztosított jogokat háborítatlanul élvezhessük“.

A kisebbségi jogok kivivásának érdekében meg is indult a küzdelem a külsö fronton. Jogok helyett azonban egyelőre csak jogtalanságokkal lehetett találkozni. Az első súlyos csapást az államhatalom akkor mérte az unitárius egyházra, amikor egyházunk 17.916 hold birtokából agrárreform címén 11.389 holdat elkobzott. A román impérium tehát első ténykedésével, aminek a külföld előtt szociális színezetet igyekeztek adni, alapítványi közvagyonunkat elvette és az egyházat az anyagi csöd szélére jutatta.

De a tulajdonképeni harc csak azután kezdődött a templomért és az iskoláért. A magyar állami iskolákat a hatalomváltozás után azonnal átvette a román állam és bevezette a román tanítási nyelvet. A magyar népiskolai oktatás ellátása tehát elsősorban az egyházakra hárult. Sajnos főként a protestáns egyházközségek a milleneum után tömegesen adták át iskoláikat a magyar államnak, igaz, csak azzal a feltétellel, hogy ott a tanítási nyelv magyar legyen és az állam kántorképes tanítót alkalmazzon. A hatalomváltozás után az egyházak mindent elkövettek ezeknek az iskoláknak visszaszerzése és új hitvallásos iskolák felállítása érdekében. Így az 1920 évi főtanácsai jelentésünk már arról számol be, hogy 59 elemi iskolát sikerült szervezni és a püspök 57 tanítót és 31 tanítónőt nevezett ki, Tordán pedig főgimnáziumot állítottunk fel. De már a következő évben a 45 újonnan felállított iskola közül az állam 21-et megszüntetett, a magyar államnak feltételesen átadott iskolaépületeket pedig végérvényesen visszavette. A megmaradt iskolákért késhegyig menő harc indult meg az egyes községekben. Ha akadt is egy-egy lelkész vagy tanító, aki segédkezett nyújtott a felekezeti iskola államosításához, ezek a kivételek csak erősítették a szabályt, hogy a hitvallásos iskolához a pap és a tanító körömszakadtáig ragaszkodott és inkább vállalta a meghurcoltatást és a hadbiróságot, csak hogy megmenthesse vagy legalább meghosszabbithassa a felekezeti iskola életét.

A román közoktatásügyi törvények több hullámban indítottak támadást a hitvallásos iskolák védőővezete ellen. Először is bevezették az állami tantervet a felekezeti iskolába, mely ezáltal kétnyelvűvé vált, mivel román nyelvet, irodalmat, történelmet és földrajzot román nyelven kellett előadni, a magyar nyelvet és irodalmat pedig csak a románnal egyenlő óraszámban engedték tanítani. 1924 július 26-án pedig meghozták az állami elemi oktatási törvényt, amihez két szomorú emlékü intézmény fűződik: a névelemzés és a kulturzóna. A törvény ugyanis kimondotta, hogy a román származású tanulók csak román előadási nyelvű iskolába járhatnak. Ugyanakkor az öt székely megyére kiterjesztett kulturzónában a magyar községek lakóival román állami iskolákat építettek s oda külön jutalommal román tanítókat hoztak, akik románul ugyan nem tudták megtanítani a székely gyermekeket, de arról legalább gondoskodtak, hogy magyarul

se tanuljanak meg írni, olvasni. A névelemzés segítségével országokkal átvitték az unitárius elemiből a kulturzónás állami iskolába azokat a tanulókat, akiknek a nevét románosnak találták. Ilyen állítólagos román nevek voltak: Márton, Szabó, Farkas, Gothárd, Beke, Bencze, Dombi, Jakab, Kerekes, Kovács, Molnár, Szabó, Vas és Timár. Az egyházi vezetőség most már a királytól kért orvoslást és a kihallgatásról visszatérve Ferencz József beszámolt az 1924 évi főtanácsnak arról, hogy „iskoláink felett csak egy hajszálon függ a Damokles kardja, amely ha leszakad, anyanyelvünk és kulturánk a legnagyobb veszélyben forog”.

Damokles kardja a következő évben le is szakadt. 1925 tavaszán ismertette meg Angelescu kultuszminiszter a magyar egyházak vezetőivel a magánoktatási törvényjavaslatot, mely az ősi hitvallásos iskolákat magániskolákká fokozta le. Az egyházak vezetői látva a fenyegető veszélyt és azt, hogy a miniszter nem hajlandó tágítani, tüntetően eltávoztak az értekezletről és elhatározták, hogy a Nemzetek Szövetségéhez fordulnak orvoslásért. A panaszt unitárius ember készítette el és amíg az eljárás Genfben megindult, a három egyház 1925 május 14-én külön-külön rendkívüli közgyűlést tartott. A szelidlelkű Ferencz József elnöki megnyitójában a következőket mondotta:

„Ez a törvényjavaslat, amellyel a velünk szemben folytatott iskolapolitikájának betetőzéseként a közoktatásügyi miniszter úr most készül boldogítani az országot s előmozdítani a nevelés ügyét s a közműveltséget, — mindazokat egybevéve felülmúlja törvénytelenségeivel, pedagógiai kulturális abszurditásaival s ha csakugyan törvényerejűvé lesz, amire készen lehetünk, ismerve a magát liberálisnak nevezett kormány eljárását és hatalmát, akkor elmondhatjuk: *Finis Poloniae* ... Általában a miniszter úr mindent államosítani és romanizálni s ezzel létjogosultságunkat megsemmisíteni akarja. Az elsőt ugyan megteheti, iskoláinkat államosíthatja, de a második, a romanizálás nem sikerül ha száz évig él se, mert azt nem tilthatja meg, hogy a magyar anyák ősi hitűkhöz és magyar voltukhoz utolsó lehetetlünkig ragaszkodó gyermekeket neveljenek”.

A főtanács ülés pedig — ugymond —: „E történelmi pillanatban aggodalommal teljes szívvel felidézi atyáink küzdelmét, szenvedéseinek és áldozatainak drága emlékét s kifejezi

azt a biztos reménységét, hogy Krisztus urunknak Romániába szakadt magyar népe méltó lesz atyáihoz úgy a szenvedések hordozásában, mint az áldozatok hozatalában és az Isten gondviselésébe vetett hitből meritett erő és kitartás megmutatásában."

Erre az erőre és kitartásra szükség is volt, mert a javaslatot a parlament letárgyalta és csekély enyhítéssel elfogadta. A Népszövetség kisebbségi bizottsága pedig egy év múlva zárta le a panasz tárgyalását anélkül, hogy szükségesnek tartotta volna az illetékes szerv, a népszövetségi tanács figyelmét felhívni erre az ügyre. A Népszövetségnek nem tűnt fel, hogy a hitvallásos iskolák és a tanerők működésének nyilvánossági joghoz és működési engedélyhez kötése megbénítja a régi önkormányzati iskolák életét és öt tárgy román nyelven való előadása illuzóriussá teszi az iskolák magyar jellegét. Ehelyett a véghatározat ugymond „hő reményét fejezi ki, hogy a kormány részéről gyakorlandó nagylelkű politika a kisebbségek oldalán az együttműködés nyílt akaratával és őszinte lojalitási érzésével fog találkozni".

A felekezeti iskolák degradálásával egyidejűleg az érettségít is megszüntették és helyébe az állami tanárokból álló bizottság előtt kellett bakkalaureátusi vizsgát tenni, ahol a gyakorlatban még azokból a tárgyakból is románul kérdeztek, amelyeket a felekezeti iskolákban magyarul szabad volt tanulni. Nem csoda, ha főként az első években a bukási arányszám 80, sőt 100 százalékos volt. S egyik ilyen bakkalareátusi vizsga alkalmával a bizottság elnöke, egy kolozsvári egyetemi tanár az eredményt így hirdette ki: „Az unitáriusoknak csak egy Istenük van s ezért csak egyet engedünk át az unitárius főgimnázium jelöltjei közül."

Az elmúlt 22 év alatt a román kormány csak két ízben folyósított államsegélyt a felekezeti iskolák részére. Így a magyar hívek vállán dupla teher nyugodott: nekik kellett felépíteni az állami és fenntartani a felekezeti iskolát. Ezt a nyomasztó terhet nem lehetett sokáig viselni és ezért hosszú évek belső tusakodása után 1930-ban a főtanács napirendre tűzte ki az egyik főgimnázium leépítésének kérdését. Az egyház a Pókainé dilemmája előtt állott, mert választania kellett a három és félszázados kolozsvári reprezentatív főtanoda és a fiatal, a székely népből fejlődő értelmiségre támaszkodó székelykereszturi főgim-

názium között. A vezetők és a hívek rendkívüli áldozatkészségét bizonyítja az a tény, hogy amikor a székelykereszturi főgimnázium felső osztályának leépítését határozták el, a felső tagozatot társadalmi uton, közadakozásból mégis fenn tudták tartani, sőt mellette kiépült a téli gazdasági iskola, mely az első magyar gazdasági iskola volt Romániában.

Kisebbségi sorsban az iskola végképen összeforrott a templommal, mert magyar hitvallásos iskolát csak ott lehetett fenntartani, ahol erős gyülekezet állott mögötte, viszont a gyülekezet erejét is az fokozta, ha saját iskolájában hitéhez és nemzetiségéhez ragaszkodó új nemzedéket tudott felnevelni. Az iskoláért folytatott küzdelemmel tehát mindig párhuzamosan haladt a másik harc a templomok és a hívek megtartásáért. Keresztény államban az egyházak alkotmányos védelemben részesülnek és nehezebben támadhatók meg, mint a hitvallásos iskolák, amelyekre nézve főként a Trianon utáni kor laikus és etatista irányzatának az volt a felfogása, hogy az iskoláztatás állami feladat. Az egyházak anyagi támogatása elől tehát a román állam sem térhetett ki, de ez a támogatás nem tudta pótolni az agrárreform okozta veszteségeket és messze a többi egyháznak nyújtott segítség mögött maradt. Állandó és minden évben megisméltendő küzdelem folyt a lelkészi államsegélyért s amikor a gazdasági válság beköszöntött, természetes, hogy a kisebbségeken igyekeztek megtakarítani azt, amit lehetett. Már az alkotmány és a kultusz törvény különbséget tett egyrészt görögkeleti és görögkatolikus, vagyis nemzeti egyházak és másrészt a többi történelmi egyházak között, akiknek a sorában az unitáriusok állottak az utolsó helyen. Ez azt jelentette, hogy amíg egy négy korpótlékos görögkeleti és görögkatolikus lelkész 3150 lej havi államsegélyt kapott, addig egy unitárius lelkésznek csak havi 1250 lej (40 pengő) jutott. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a magyar egyházközségek vagyonát kisajátították, a román egyházközségek pedig csak kaptak földet, sőt a román templomokat a Székelyföldön mindenütt a magyar lakossággal építették fel, akkor nyilvánvaló lesz, hogy milyen aránytalan volt az a küzdelem, ami a magyar és román egyházközségek között folyt, hozzászámítva természetesen azt is, hogy a román egyházak mellett felvonult a teljes állami apparátus. Pedig a küzdelem megindult, mert Iorga a neves történétíró kiderítette,

hogy a székelyek elmagyarosodott románok, akiknek vissza-románosítása nemzeti kötelesség.

A visszáromanosítás először is ott indult meg, ahol kimúthatható volt, hogy áttérések történtek a görög hítről az unitárius vallásra. A visszatérítési hullám az 1930-as évek derekán érte el a tetőpontot s az 1935 évi főtanácsi jegyzőkönyvben azt olvashatjuk, hogy az elmúlt év folyamán Homorodalmáson 150, Abásfalván 30, Firtosmartonoson és Oklándon 20—20, Kabátfalván 12 hívünket térítették át a görögkatolikus hitre. Hogy miképpen történt a görögkatolikus vallás terjesztése a lelkiismereti szabadság hazájában, arra vonatkozóan az áttérítések koronatanuja, a homorodalmási lelkész szavait idézem, aki egyik előadásában a következőket mondotta:

„A módszer minden esetben az volt, hogy a jegyző az irodára hívta a kiszemelt áldozatokat, azokkal közölte, hogy törvény van arra, hogy aki valamikor görögkatolikus vallású volt, az oda vissza kell térjen, különben megbüntetik. Ha ez nem használt, jött a csendőrség, büntetésre feljegyezte, ha bal-lábbal lépett ki akkor is, ha jobb lábbal akkor is. Az egyik szenvedőnek azt a vigasztalást adta az őrmester, hogy neki jogában áll megbüntetni akkor is, ha a szekereben a kerekek egymás nyomán haladnak s akkor is, ha nem egymás nyomában haladnak, Ő elnézhet is egyet-mást, de az olyan hűséges magyaroknál, akik nem akarnak a görögkatolikus vallásra térni, ami nincs még azt is meglátják. Ha a büntetések felhajtás alá kerültek, egy mód volt a szabadulásra: legyen az illető görögkatolikus. Az iskolamúlásztások birsága elengedésének egy feltétele volt: legyen görögkatolikus. Aki verekedett, ölt, egy módon szabadulhatott: legyen görög katolikus. Örökösödési illeték leszállításához, bármilyen per megnyerésére egyetlen recept volt, az örökös refrain, amit a jegyző, a román pap, a csendőr és a főszolgabíró egyaránt fujtak: legyen görögkatolikus. Ha ez sem volt elég, jött a csendőr, a férfiakat felhívta az őrsre katonai igazolványukkal s mivel azok sohasem lehettek rendben, azzal fenyegette, hogy katonai szolgálatra kell bemenniök. bár lehet segíteni a dolgon, ha görögkatolikusok lesznek. Ezután jött a pincébe zárás és a verés“.

A mi népünk csodálatos ellenálló erejének és vezetői szívós kítartásának tulajdonítható, hogy annyi balszerencse közt

mégis át tudták élni ezeket a rendkívüli időket, még arra sem tartva igényt, hogy azért nevüket a történelem feljegyezze. Pedig az erdélyi magyarság igazi története a templomok és az iskolák körül játszódott le és azok minden terhét az egyetlen történelmi osztály, a magyar nép hordozta.

A történelem sok apró cselekvés és szenvedés folyamata, amit csak az tud átérezni, aki benne él és részesévé válik annak, ami megtörténik, vagy ami nem tud megtörténni. Huszonkét év elég idő volt ahhoz, hogy a közös elnyomás összeforrassa a falu népét papjával és tanítójával, azokkal a vigyázókkal, akik ha nem is tudták mindig megmondani, hogy meddig tart az éj, de azt az Irás szavaival hidették, hogy elmulik a nappal és elmulik az éj, csak az Isteni igazság nem mulik el sohasem. Eljött a feltámadás napja, de nem múlt el az a szerep, amelyet a lelkésznek és tanítónak, a templomnak és az iskolának a nemzet életében be kell töltenie. Senki sem várja, hogy multjéért babérkoszorút fonjanak a homloka köré, de elvárja, hogy az új magyar életben megkapja azt a szerepet, amelyiket a kisebbségi sorsban végzett munkájával kiérdemelt. Mert ha másra nem, akkor arra bizonyára megtanított az elmult két évtized, hogy pap és tanító nélkül nemcsak a templom és az iskola marad üresen, hanem nincs népművelési mozgalom, nincs gazdasági szervezkedés, nincs nemzeti öntudat, de nem lehet magyar közigazgatás sem. Mert volt idő, amikor a kisebbségi lelkész és a tanító pótolta a magyar állam minden látható szervezetét, de az egész hivatalos apparátus sem tudja pótolni azt a szerepet, amelyet az egyházi falúvezető tölt be az ő népe életében.

És meddő dolog volna a mai szerencsésebb körülmények között elválasztani egymástól a templomot és az iskolát, nemcsak azért, mert ennek a kísérletnek a szomorú következményeit a multban már tapasztaltuk, hanem azért sem, mert az olyan vegyes nemzetiségű területen, mint Erdély a vallási kötelék gyakrabban erősebb a nemzetinél, s nemzeti egyházaink hitvallásos iskolái az igazi magyar iskolák, ahol a nemzeti nevelés szilárd valláserkölcsei alapokon nyugszik. Ez nem vezet felekezetieskedés, mert Erdély közeli és távoli multja egyaránt azt igazolja, hogy az öntudatos egyházak és iskolák között mindig a kölcsönös megbecsülés összhangja állott fenn. Ez az összhang

nemcsak a templom és az iskola, hanem a templomok és iskolák között, kisebbségi multunk egy olyan gyöngyszeme, ami nem szívódhat fel mihelyt az a nyomás megszűnik, amelyik kisajtolta azt. A templom és az iskola pedig még nem töltötte be közös hivatását. A mellettük való kitartásra most már kisebbségi multunk is kötelez és kötelez azoknak a szellemi hagyatéka, akik az egyház s az egyház „veteményes kertjei”, az iskolák védelmében emésztve fel magukat, elköltöztek közülünk és akiknek nevében a költő is már csak a túlvilágról üzeni a mindenkor időszerű magyar figyelmeztelést:

Kicsi fehér templomotokba
Most minden erőik tömörülnek.
Kicsi fehér templom-padokba
A holtak is mellétek ülnek.
A nagyapáink nagyanyáink,
Szemükbe biztatás vagy vád:
Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát!

Dr. Mikó Imre,
orsz. képviselő.

Laotse. ¹

I. A T A O.

Laotse Krisztus előtt a 6-ik században élt. Jelentőségét különböző módon értékelik az egyes szakmunkák. Mindenesetre ma is folyton új fordításokat adnak belőle, ami már magában elég bizonyíték értéke mellett. Legújabban Lin Ju Tang chinai író magyarul is megjelent „Mi chinaiak” és „A bölcs mosoly” c. munkáiban ad a chinai életről és gondolkodásról olyan rajzot, amelyek alapján a nem szakember is kb. helyes képet kap Laotse jelentőségéről. Én nem ezek alapján vettem felolvasásom tárgyául Laotsét, hanem egészen személyes benyomásaim után, még szibériai hadifogságom idejéből. Ott ismerkedtem meg Laotse bölceletével és tulajdonképen ez hívta fel a figyelmemet azután sok egyébre a régi chinai és hindu irodalomból és ez eredményezte, hogy az elmúlt 20 év alatt ezek voltak pihentető olvasmányaim. Előre bocsátom tehát, hogy nem mint szakszerűleg is hivatásos filozófus fogom ismertetni Laotsét, hanem csak mint egy átlag művelt ember. Épen ezért nem is próbálok philologiai tájékoztatásokba bocsátkozni, ami szakszerűleg első sorban elengedhetetlen volna. Mind ez szigorú szakképzettséget igényelne, bár ez magában is sok érdekességet rejtene, valójában világos, hogy sok dolgot ezek nélkül meg sem lehet érteni. Azonban Laotse annyira közel áll a köznap emberéhez is, hogy épen gyakorlati életbölceletéből philologiai részletek nélkül is sokat lehet belőle meríteni.

Engem a szibériai fogolytábor elszigeteltségében megkaptak Laotse rövid sentenciái, amelyeket egy akkor megjelent jó német fordításban olvashattam² egy prágai egyetemi magántanár jóvoltából, aki a könyvet ott megkapta. Engem megkaptak a

¹ Székfoglaló az Unitárius Irodalmi Társaság 1942 május 17-én tartott felolvasó ülésében.

² Ford. Richard Wilhelm. Kiadó: E. Diderichs, Jena, 1923.